

Fornleifakönnun í Hamarsfirði

Uppmæling vegminja og könnunarskurðir í
stekkjartóft

Guðný Zoëga
Bryndís Zoëga

2008/74

© Guðný Zoëga og Bryndís Zoëga
Bygðasafn Skagfirðinga
Sauðárkróki
2008/74

Efnisyfirlit

Inngangur	2
Uppmæling vegar	3
Uppmæling ræsa	4
Ræsi 1.....	5
Ræsi 2.....	5
Ræsi 3.....	6
Ræsi 4.....	6
Fornleifakönnun í stekkjartóft	7
Könnunarskurður 1	8
Könnunarskurður 2	9
Könnunarskurður 3	12
Niðurstöður	13
Heimildaskrá	15
Viðauki: teikningar, ljósmyndir og kort	16

Inngangur

Horft yfir stekkin til vesturs. Fremst á myndinni er lambakró og aftan hennar réttin.

Vegna væntanlegrar breytingar á veglínu í norðanverðum Hamarsfirði gerði Fornleifadeild Byggðasafns Skagfirðinga fornleifaskráningu við áætlað vegstæði. Í ljós kom að nokkrar minjar munu hverfa, í það minnsta að hluta, við veglagninguna. Um er að ræða grjóttgarð [159131 236-29]¹, stekkjartóft [159131 236-30], og upphlaðinn vegkafla [159131 236-56]. Í bréfi dagsettu 25.01.2008, úrskurðaði Fornleifavernd ríkisins að taka þyrfti könnunarskurði í stekkjartóftina og teikna upp og mæla nákvæmlega upphlaðna veginn og þau hlöðnu lokræsi sem í honum eru. Vegagerðin fékk Byggðasafn Skagfirðinga til verksins og var rannsóknin unnin á vettvangi dagana 12-13 maí 2008.

Þrír könnunarskurðir voru teknir í vegg stekkjarsins og veggjar norðan hans. Þegar taka átti könnunarskurð í óljósar mishæðir við norðurvegg stekkjarsins kom í ljós einföld grjóthleðsla rétt undir grasrót og var grasrótin fjarlægð af henni á þeim kafla sem hægt var að rekja hleðsluna.

Upphlaðni vegkaflinn sem liggur milli Ytri- og Innri-Sandbrekkna var mældur upp með Trimble ProXRS og einnig hlaðin lokræsi sem liggja í gegn um veginn. Teknar voru myndir og ræsin teiknuð upp í mælikvarðanum 1:20.

¹ Númerin eru fengin úr fornleifaskráningarskýrslu 2007/68 frá Byggðasafni Skagfirðinga .

Uppmæling vegar

Horft til vesturs yfir upphlaðinn veg í víkinni milli Ytri- og Innri-Sandbrekkna. Ljósm. GZ.

Vegurinn er greinanlegur á um 500m löngum kafla á Ytri-Sandbrekku og yfir víkina sem liggur á milli hennar og Innri-Sandbrekku. Hann er um 3m á breidd og upphlaðinn á 300m löngum kafla frá vestari enda víkurinnar og austur upp Ytri-Sandbrekku vestanverða en svo er hann einungis rudd braut á 250m kafla austan Sandbrekkunnar þar sem hann liggur til norðausturs að núverandi þjóðvegi.

Vegurinn var mældur á þann hátt að útbrúnir hans voru mældar upp með gps tæki og einnig voru mæld ein 4 grjótræsi sem hlaðin hafa verið yfir veginn til að veita vatni í gegn um hann. Fjögur ræsanna eru enn vel greinanleg og þar af rennur enn lækur um eitt þeirra. Vatn hefur gert sér rás í gegn um veginn á tveimur stöðum en ekki var hægt að greina að þar hafi nokkurn tímann verið hleðsla. Annars er vegurinn að hluta upphlaðinn, vegflöturinn sjálfur orðinn gróinn en enn greinanlegir hlaðnir kantar, sérstaklega við suðurbrún vegarins, norðurbrúnin er grónari. Hleðslan er hæst þar sem vegurinn liggur upp Ytri-Sandbrekku að vestanverðu, um metri þar sem hún stendur best. Annars er hleðslan tekin að síga og grjót að hrynja úr henni á köflum.

Uppmæling ræsa

Horft til norðvesturs yfir þann kafla vegarins sem ræsin liggja í gegn um. Ljósmynd. GZ.

Fjögur grjóthlaðin ræsi voru mæld upp og teiknuð. Þau eru öll svipuð að gerð, um 1m breiður skurður eða rás hefur verið gerð í veginn, grjóti hlaðið eftir endilöngum skurðinum beggja vegna, og síðan hafa flatar hellur verið lagðar yfir ræsið til að brúa það.

Ræsin hafa verið númeruð 1-4 og er ræsi 1 það austasta í röðinni og jafnframt hið stærsta. Þar rennur enn lækur í gegn en hin ræsin eru þurr.

Teikningar og ljósmyndir fylgja í viðauka.

Ræsi 1

Horft til norðausturs yfir ræsi 1. Ljósm. GZ.

Ræsi 1 er austasta ræsið í veginum. Það liggur norðaustur-suðvestur og er um 3,3m langt. Ræsisopið sunnan vegarins er 40-50cm breitt og 70cm hátt. Að norðanverðu, þar sem vatnið rennur í ræsið, hefur ræsisopið verið 50cm hátt og 45cm breitt. Stórar grjóthellur brúa ræsið.

Ræsi 2

Annað ræsið í röðinni frá austri liggur norðaustur-suðvestur. Það er 3m langt og nokkru minna en ræsi 1. Ræsisopið sunnan vegarins er 40cm hátt og 40-50cm breitt. Ræsisopið norðan vegarins er að hluta til fallið saman en sá hluti sem enn sést er um 30cm breiður.

Horft til norðausturs yfir ræsi 2. Ljósm. GZ.

Ræsi 3

Horft til norðausturs yfir ræsi 3. Ljósm. GZ.

Þriðja ræsið í röðinni frá austri liggur, norðaustur-suðvestur. Það er 3ja metra langt og brúað stórum steinhellum. Ræsisopið sunnan vegarins er 45cm hátt og 40cm breitt. Að norðanverðu er inntakið í ræsið að hluta fallið saman en hefur verið um 35cm breitt.

Ræsi 4

Fjórða ræsið og jafnframt það vestasta liggur, líkt og hin ræsin, norðaustur-suðvestur. Það er 3,4m að lengd og brúað stórum steinhellum. Syðra ræsisopið er 45cm á hæð og um 40cm á breidd. Norðurendi ræsisins er gróinn en þar virðist inntakið hafa verið um 40cm breitt en ekki var hægt að meta hæðina.

Horft til norðausturs yfir ræsi 4. Ljósm. GZ.

Fornleifakönnun í stekkjartóft

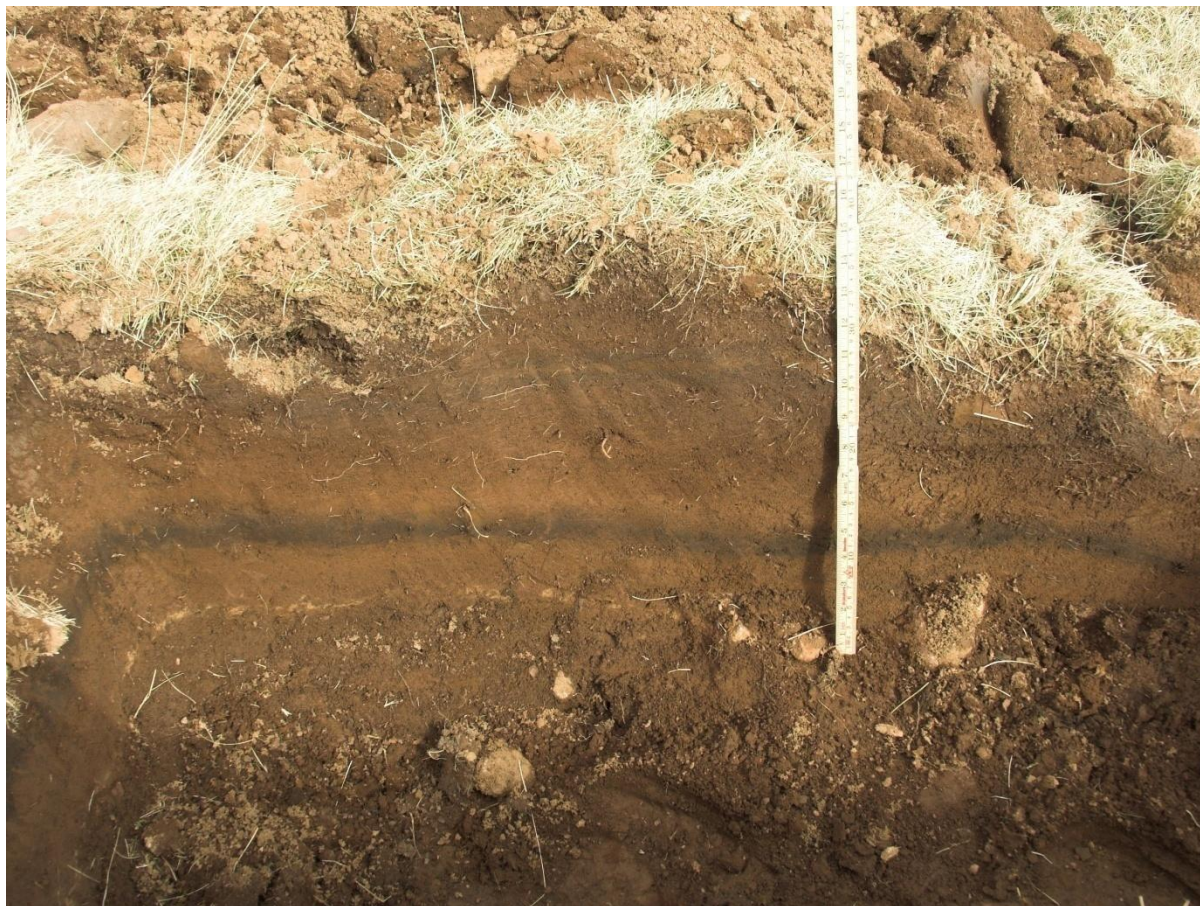

Horft til suðurs yfir stekkjartóft. Til vinstri er lambakró og áföst hægra megin, rétt. Í forgrunni sjást ferkantað garðlag og mishæðir við norðurhlið stekkjjarins. Ljós. GZ.

Stekkjartóftin liggur í kverk vestan svokallaðs Stekkjarhóls sem áður var í landi Háls og tilheyrði stekkurinn Hálsi. Tóftin hafði verið mæld upp með Trimble ProXRS (með innan við metra skekkju) við fornleifaskráninguna en hún var auk þess teiknaður nákvæmlega upp og fylgir sú teikning með í viðauka en hún sýnir einnig staðsetningu könnunarskurða.

Stekkjartóftin liggur norður-suður og er stærri tóft eða rétt að vestanverðu en smærri tóft, lambakró, áföst austan hennar. Dyr eru á milli tóftanna. Hún er vel greinanleg á yfirborði og virðist ekki standa á mikilli upphækkun, sem oft vísar til endurbygginga á sama stað. Hinsvegar er suðurendi lambakróarinnar eitthvað upphækkaður. Þar kann þó að vera um undirbyggingu að ræða þar sem að stekkurinn liggur langsum upp aflíðandi brekku. Einföld röð stórgrýtis liggur í boga á 5m löngum kafla til norðvesturs frá stekkjartóftinni. Ekki virðist um eiginlega vegghleðslu að ræða og óvíst hvaða tilgangi þessi grjótröð hefur þjónað. Um 4 m beint norðan stekkjjarins er svo ferkantaður niðurgroftur eða tóft um 3x3m að innanmáli. Milli þessa ferkantaða svæðis og stekkjjarins voru svo mishæðir en ekki var hægt að greina þar veggjalög og ekkert grjót sást þar á yfirborði líkt og í og við stekkjartóftina. Alls voru teknir 3 könnunarskurðir í og við stekkjartóftina.

Könnunarskurður 1

Austursnið skurðar 1. Greinileg eru gjóskulögin 1477 (svört gjóska) og neðan þess 1362 (ljós gjóska). Efst í sniði fyrir miðri mynd eru slitrur úr þessari gjósku í vegg- eða garðlagi sem myndar ferhyrnt svæði norðan stekkjarins. Ljós. GZ.

Fyrsti skurðurinn var tekinn í óverulegt ferhyrnt veggja- eða garðlag um 5m norðan tóftarinnar. Garðlagið myndar ferhyrning um 3x3m að stærð en veggurinn er rétt um 30cm á breidd og um 20cm á hæð. Skurðurinn lá norður-suður um 70cm á breidd, 1m langur og 40cm á dýpt. Í skurðinum komu ekki fram nein merki um eiginlega hleðslu heldur virðist sem að jarðvegi hafi verið hróflað upp eða jafnvel að þarna sé fremur um einhverskonar niðurgröft að ræða. Á um 20cm dýpi undir grasrót kom fram svart gjóskulag um 1-2cm að þykkt. Líklega er um að ræða gjósku úr Veidivötnum sem féll 1477.² Um 5-8cm undir henni lá svo ljóst gjóskulag, líklega gjóska úr Örafajökli sem féll 1362 og er greinanleg á öllum Austfjörðum.³ Engin önnur gjóskulög fundust undir eða yfir þessum tveimur lögum. Snið skurðarins var ekki teiknað upp þar sem þar var í raun lítið að sjá. Tilgangur þessarar ferköntuðu tóftar/niðurgraftar er óþekktur.

² Þetta gjóskulag gengur almennt undir nafninu “a”-lagið. Upptök gjóskunnar eru í Veidivatna-Dyngjuhálskerfinu (Guðrún Larsen 1982).

³ Sömu gjóskulög fundust einnig við rannsókn Guðrúnar Sveinbjarnardóttur á fornbyggð í Fossárdal, Berufirði.

Könnunarskurður 2

Skurður 2 snéri austur-vestur og var tekinn vestanvert í vestur langhlið stekkjarins þar sem mestur jarðvegur virtist liggja upp að garðinum. Skurðurinn var 40cm breiður, 80cm á lengd og metri á dýpt. Austast í skurðinum lá stekkjarveggurinn en ekki var farið í gegn um hann enda er hann að mestu grjóthlaðinn. Veggurinn er um metri að þykkt og næstum algróinn grasi. Grjótið liggur beint undir grasrót en efsti hluti veggjarins hefur hrunið inn í tóftina. Einhver jarðvegur virðist liggja á milli steinanna í hleðslunni og vera kann að torf hafi verið notað til að binda hleðsluna saman. Annars komu ekki fram nein merki um torfhleðslu.

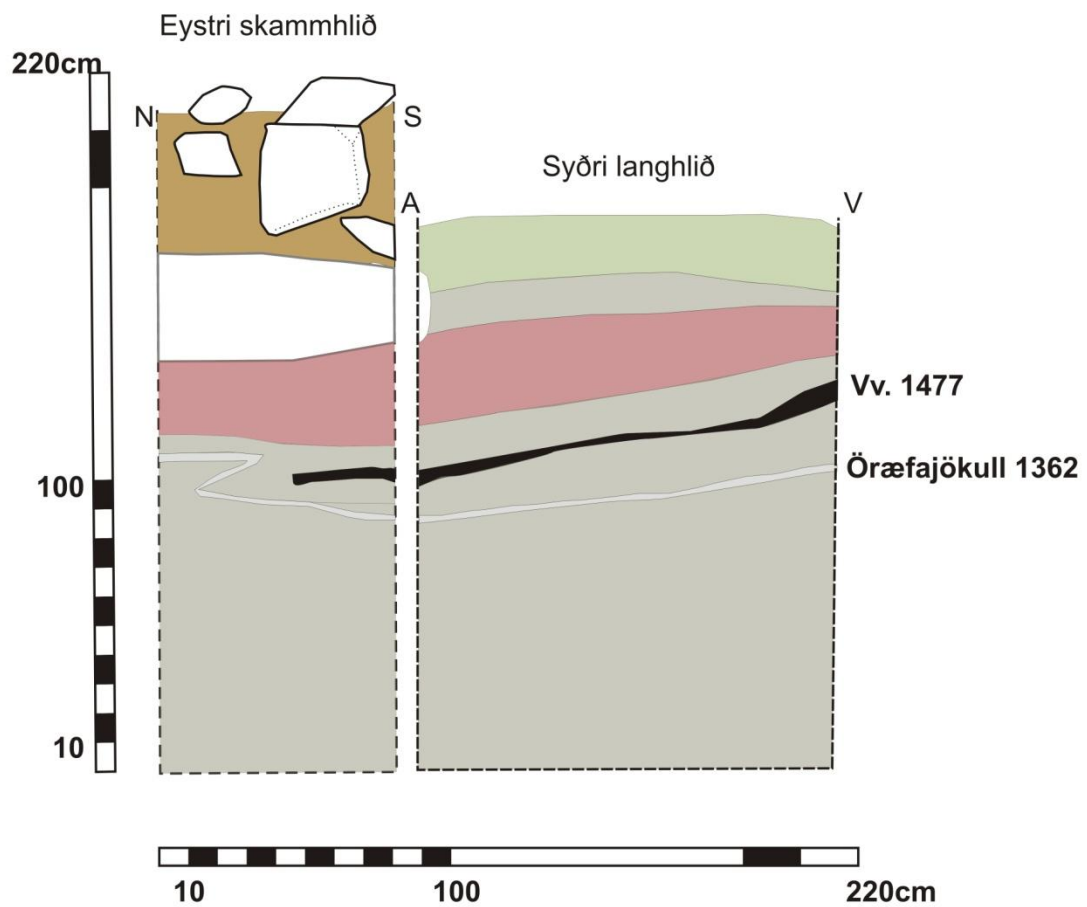

Jarðlög í austursniði undir vestur langvegg stekkjar. Greinanleg eru gjóskulöggin 1477 (efra lagið), og 1362 (neðra lagið). Skorið hefur verið í gegn um 1477 lagið en 1362 er óhreyft í öllum skurðinum. Ljós. GZ.

Austursnið skurðar 2

Austursnið skurðarins lá undir hleðsluna í veggnum. Neðst í vegghleðslunni var stór steinn og undir honum 15-20cm lag af rótuðum jarðvegi. Ekki fundust merki torfhleðslu heldur virðist sem að jarðvegi hafi verið mokað upp, líklega til að slétta undir hleðsluna sem stendur í dálítilli brekku. Í laginu er að finna slitur af ljósri og dökkri gjósku, líkt og í skurði 1 og er þar líklega um að ræða gjósku sem féll, annarsvegar 1362 og hinsvegar 1477. Undir laginu liggur svo óhreyft sendið fokmoldarlag á um 5-10cm kafla niður að svartri gjósku sem líklega er svokallað a-lag frá 1477. Lagið er um 1-3cm á þykkt og passar það við útbreiðslukort gjóskunnar þar sem að jafnþykktarlína

Skurður 2 í vestur langhlið stekkjar - sniðteikning
 12.05.2008
 Teikn: GZ, BZ

	1. Stekkjarveggurinn		4. Svört gjóska, etv. Vv 1477		Steinar í vestari langvegg stekkjarins
	2. Grasrót		5. Ljós gjóska, etv. 1362		
	3. Rótað torflag blandað ljósri og dökkri gjósku		6. Óhreyfð fokmold		

lagsins er um 2cm í Hamarsfirði.⁴ Gjóska er óhreyfð í suðurenda sniðsins en grafið hefur verið í gegn um hana nyrst í sniðinu.

Undir svörtu gjóskunni er svo um 8cm óhreyft sendið fokmoldarlag niður að ljósri gjósku sem liggur óhreyfð í sniðinu öllu. Ljósa gjóska er um 1-2 cm á þykkt og er líklega um að ræða gjósku úr Örfajökli sem féll 1362.⁵ Undir þeirri gjósku var svo óhreyfð sendin fokmold allt niður á metra dýpi og fundust engin merki annarrar gjósku neðan ljósa lagsins. Engin gjóska fannst heldur ofan þessara laga þannig að ekki var hægt að afmarka efri aldursmörk tóftarinnar.

Suðursnið

Suður langsnið skurðarins var einnig teiknað upp og kom þar fram svipuð afstaða milli jarðlaga og í austursniðinu. Efst var 10cm þykk grasrót, en undir henni um 8-10cm þykk óhreyft fokmoldarlag. Neðan þess liggur svo rótað jarðlag [sama og lag 3 í austursniði], um 10cm þykk vestast í sniðinu en um 20cm við vegginn austast í sniðinu. Undir því er 8-10cm þykk óhreyft fokmoldarlag sem liggur ofan á svörtu 1477 gjóskunni. Svo er um 8-12cm þykk óhreyft fokmoldarlag niður á hvítu 1362 gjóskunni. Engin merki um mannvist eru neðan 1477 gjóskunnar og ekki var hægt að greina gjóskulög ofan hennar.

Túlkun:

Miðað við afstöðu jarðlaga og tóftarveggjarins má ætla að tóftin sem nú er greinilegust á yfirborði sé hlaðin, að mestu úr grjóti, töluvert eftir að gjóska 1477 féll og ekki er óvarlegt að áætla að yngsta byggingaskeiðið kunni að vera frá 19. öld.

⁴ Sjá útbreiðslukort í grein Sigurðar Þórarinssonar „Gjóskulög og gamlar rústir“ í Árbók Hins íslenska fornleifafélags frá 1976, bls. 21.

⁵ Sjá sömu heimild, bls. 14.

Könnunarskurður 3

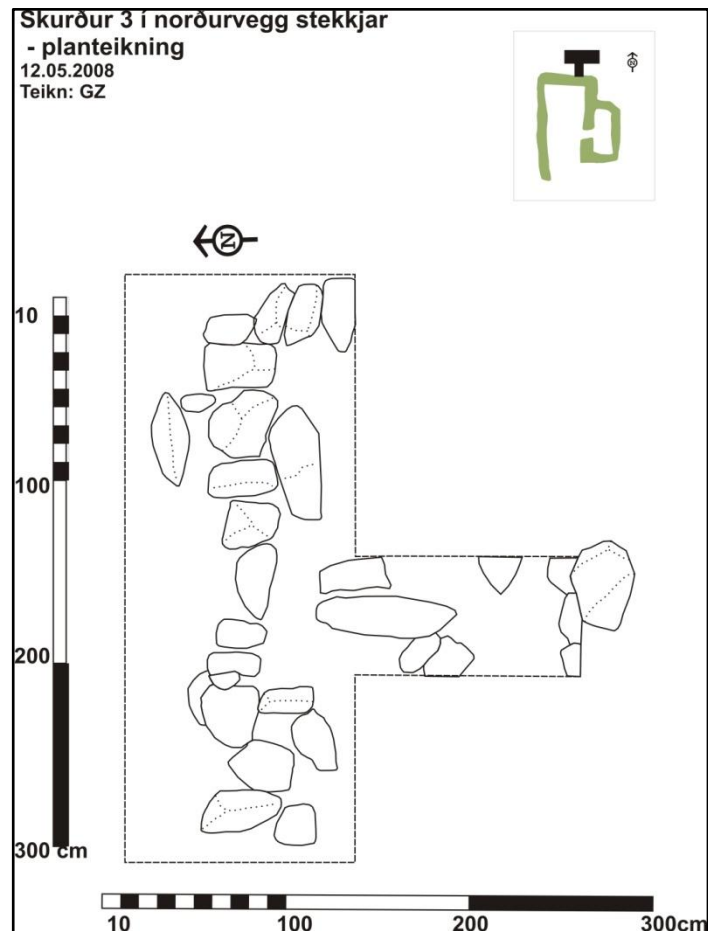
Horft til suðurs yfir stekkin, í forgrunni er skurður 3 þar sem undirstöður veggjar liggja rétt undir grasrót fast norðan við réttina í stekkjartóftinni. Ljós. GZ.

Fast norðan við norður skammvegg stærri tóftarinnar í stekknum voru einhverjar mishæðir en ekki var hægt að greina veggjalög eða tóftarmynd á því. Fast norðan þessara mishæða var svo áður nefnt ferhyrnt veggjalag sem skurður 1 var tekinn í. Þegar mishæðir þessar voru kannaðar betur kom í ljós að grjót var að finna rétt undir grasrótinni. Hún var því hreinsuð ofan af þar sem grjót virtist að finna og kom þá í ljós einföld grjóthleðsla um 3m löng og 50cm breið sem liggur samhliða norðurhlið stekkjarsins frá norðri til suðurs. Hleðslan er um 1,5m norðan stekkjarsins og virðist beygja til suðurs austast í skurðinum. Grjót var þó aðeins að finna þar á um 50cm kafla til suðurs. Vesturendi hleðslunnar var heldur óljósari en þar virðist hún hverfa með öllu. Hleðslan virðist einnig liggja til suðurs í átt að stekknum fyrir miðri norðurhlið hans. Hún hættir þó um 40cm norðan hans og var ekki hægt að greina hvort að stekkur sá sem nú sést á yfirboði hafi verið byggður yfir þessa hleðslu.

Einungis var um að ræða einfalt grjótlag mest með tveimur umferðum steina. Nokkrir stærri steinar eru í hleðslunni en annars er um fremur smátt hleðslugrjót að ræða. Grafið var niður fyrir hleðsluna austanvert kom þá í ljós að hleðslan lá um 10cm ofan við svörtu 1477 gjóskuna sem liggur þar óhreyfð.

Túlkun:

Óvíst er hvort hleðsla þessi tilheyrir stekk þeim sem sést á yfirborði eða hvort um er að ræða eldra mannvirki. Ekki fundust nein merki torfhleðslu og einungis var um að ræða einfalt grjótlag. Þarna er því ekki um eiginlegan vegg að ræða heldur etv. undirstöður veggjar. Afstaða hleðslunnar til gjóskulaga er svipuð og í stekknunum og vera kann að hún hafi tilheyrt honum en ekki er þó ólíklegt að um sé að ræða leifar eldra mannvirkis og að hleðslugrjótið hafi veirð endurnýtt til byggingar nýs stekkjars.

Niðurstöður

Upphlaðinn veggur, sem mun vera frá því um og eftir aldamótin 1900 var mældur upp og myndaður skv. úrskurði Fornleifaverndar ríkisins. Einnig voru teiknuð fjögur hlaðin lokræsi sem liggja þvert í gegn um veginn.

Könnunarskurðir voru einnig teknir í stekkjartóft til að greina aldur hennar og mögulega byggingasögu. Stekkurinn hefur líklega verið byggður á 19. öld e.t.v. þeirri 18. Einföld grjótlögn, undirstaða veggjar, kom einnig í ljós við stekkin norðanverðan og kann að vera um eldra byggingarskeið að ræða. Hleðsla þessi myndaði ekki samfellda heild og virðist grjót hafið verið fjarlægt úr henni. Afstaða hleðslunnar og gjóskulaga var svipuð og í stekkjartóftinni sjálfri og því kann að vera að hún sé samtíða stekknunum en að lagi hans hafi verið breytt og grjótið notað til annars.

Engin merki fundust um kol, ösku eða annað sem bent gæti til að þarna hafi nokkurn tímann verið búseta af neinu tagi.

Bæði veghlutinn sem skráður var auk stekkjartóftarinnar munu hverfa við væntanlega vegagerð. Það þarf því sækja um leyfi til Fornleifaverndar ríkisins til að fjarlægja megi eða hylja minjarnar að öllu eða hluta (Þjóðminjalög no. 107 frá 2001, 10 gr.). Einnig skal geta þess að minjar, sem ekki eru sýnilegar á yfirborði, kunna að koma í ljós við framkvæmdir og ber þá að stöðva framkvæmdirnar og tilkynna fundinn til Fornleifaverndar (Þjóðminjalög no. 107 frá 2001, 13 gr.)

Heimildaskrá

- Guðný Zoëga 2007: *Fornleifaskráning vegna vegagerðar milli Valtýskambs og Sandbrekku, Hamarsfirði*. Rannsóknarskýrslur Byggðasafns Skagfirðinga 2007/68. Sauðárkróki.
- Guðrún Larsen 1982: Gjóskutímatál Jökuldals og nágrennis. Í: *Eldur er í norðri*, Reykjavík, bls. 51-65.
- Guðrún Sveinbjarnardóttir 1992. *Farm abandonment in Medieval and Post-medieval Iceland: An interdisciplinary study*. Oxbow Monograph 17.
- Sigurður Þórarinsson 1977: Gjóskulög og gamlar rústir. Brot úr íslenskri byggðarsögu. *Árbók Hins Íslenska Fornleifafélags* 1976, bls. 5-38.

Viðauki

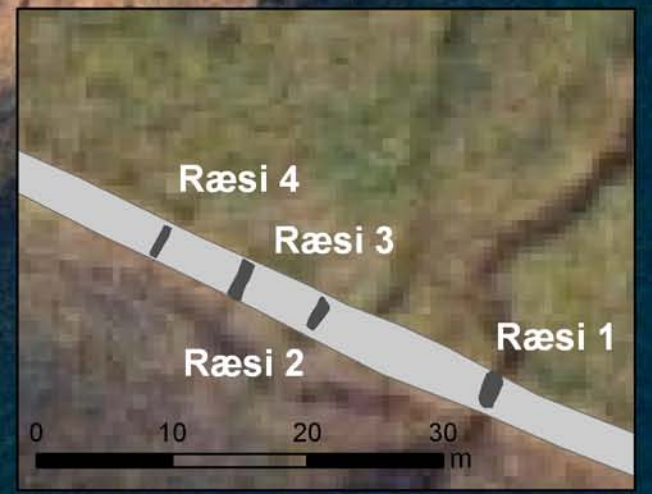
N

Samgönguminjar í Hamarsfirði -upphlaðinn vegur og ræsi-

0 20 40 60 80 100 m

Ræsi 1

Úttak ræsisins til suðurs -
horft í norðaustur

Inntak ræsisins að norðanverðu -
horft í suðvestur

Stórar hellur sem brúa ræsið

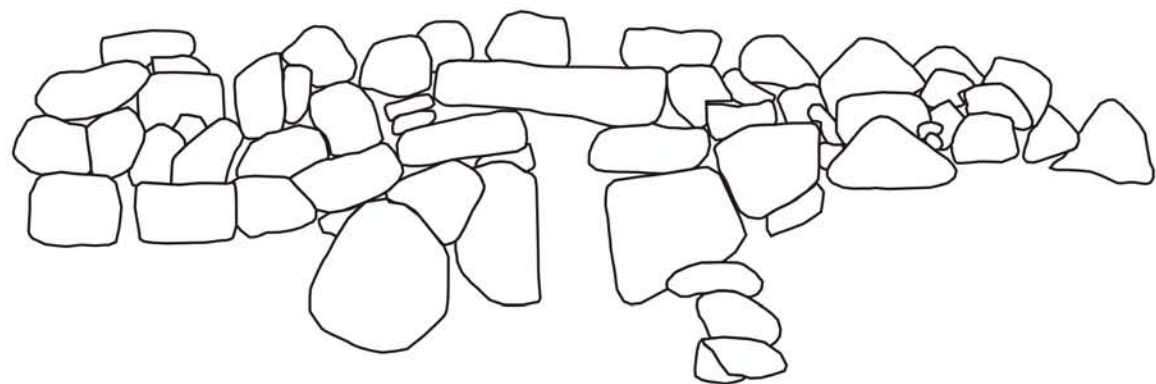

Ræsi 1 í upphlööðnum vegi í vikinni milli Innri- og Ytri-Sandbrekkna, Hamarsfirði

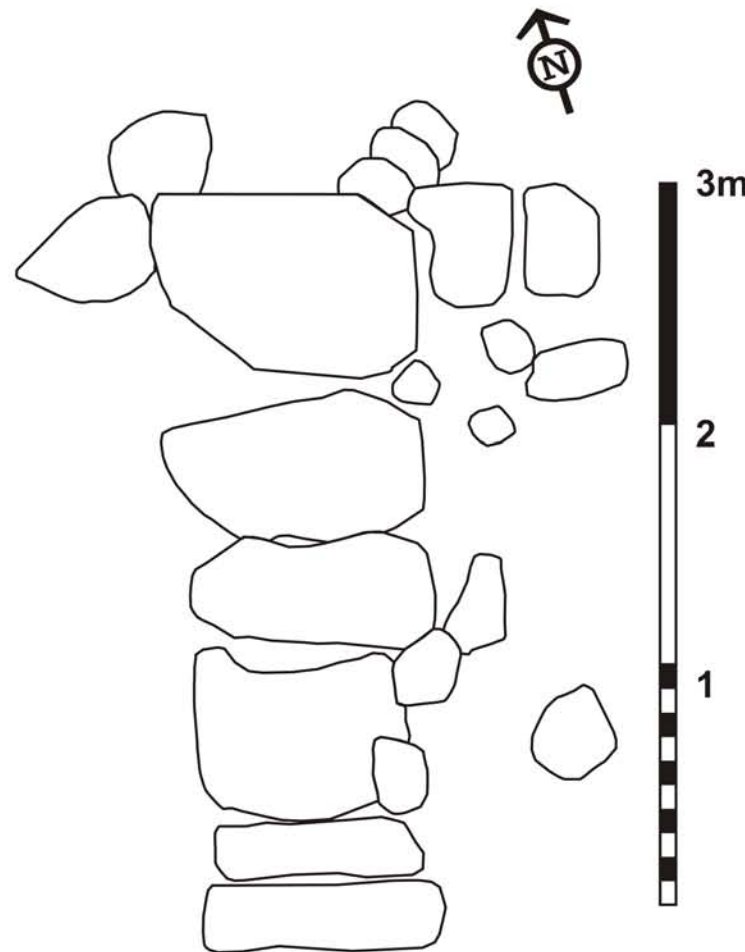
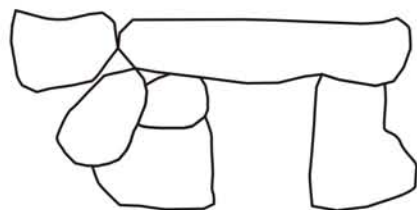
Uppmælt 13.05.2008

Teikn: GZ, BZ

Framhlið ræsis - horft í norðuraustur- sniðteikning

Bakhlið ræsis - horft í suðvestur- sniðteikning

Hellur sem mynda brú yfir ræsið - planteikning

Ræsi 2

Úttak ræsisins til suðurs -
horft í norðaustur

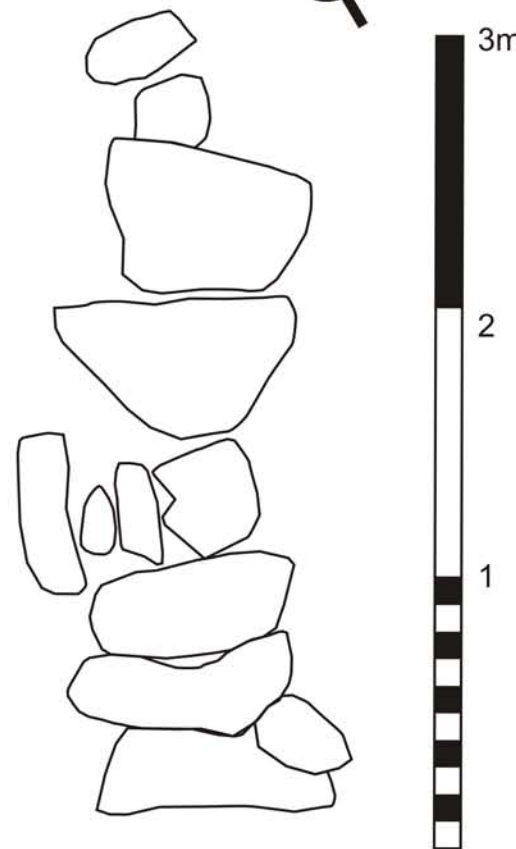
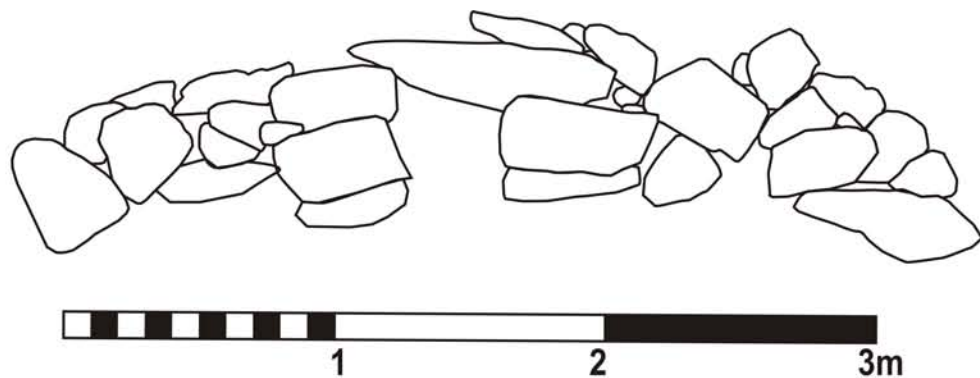
Inntak ræsisins að norðanverðu -
horft í suðvestur

Ræsi 2 í upphlöðnum vegi í vikinni milli Innri- og Ytri-Sandbrekkna, Hamarsfirði

Uppmælt 13.05.2008

Teikn: GZ, BZ

Framhlið ræsis - horft í norðaustur- sniðteikning

Hellur sem mynda brú yfir ræsið - planteikning

Ræsi 3

Úttak ræsisins til suðurs -
horft í norðaustur

Inntak ræsisins að norðanverðu -
horft í suðvestur

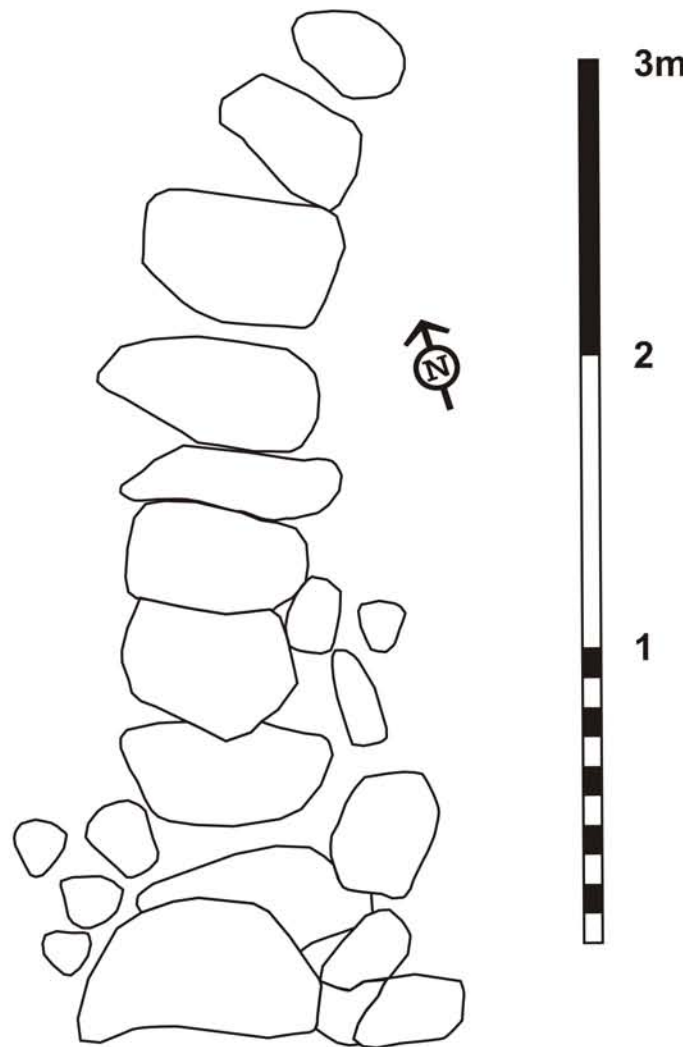
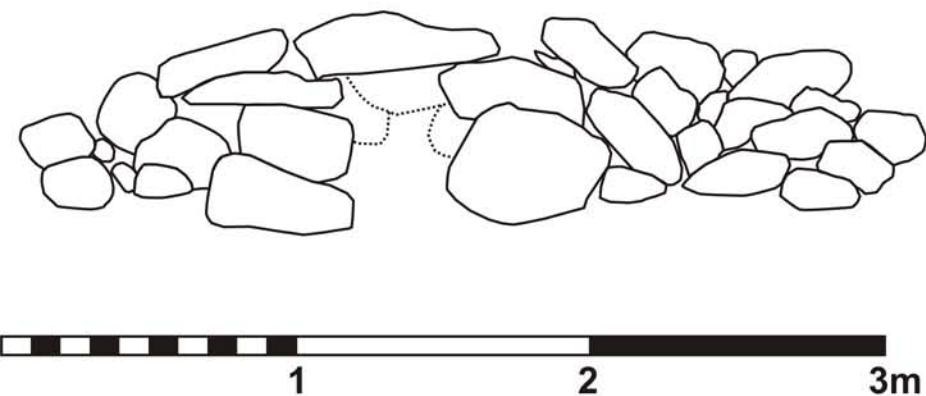
Stórar hellur sem brúa ræsið

Ræsi 3 í upphlööðnum vegi í víkinni milli Innri- og Ytri-Sandbrekkna, Hamarsfirði

Uppmælt 13.05.2008

Teikn: GZ, BZ

Framhlið - horft í norðaustur - sniðteikning

Hlaðin brú yfir ræsið - planteikning

Ræsi 4

Úttak ræsisins til suðurs -
horft í norðaustur

Inntak ræsisins að norðanverðu -
horft í suðvestur

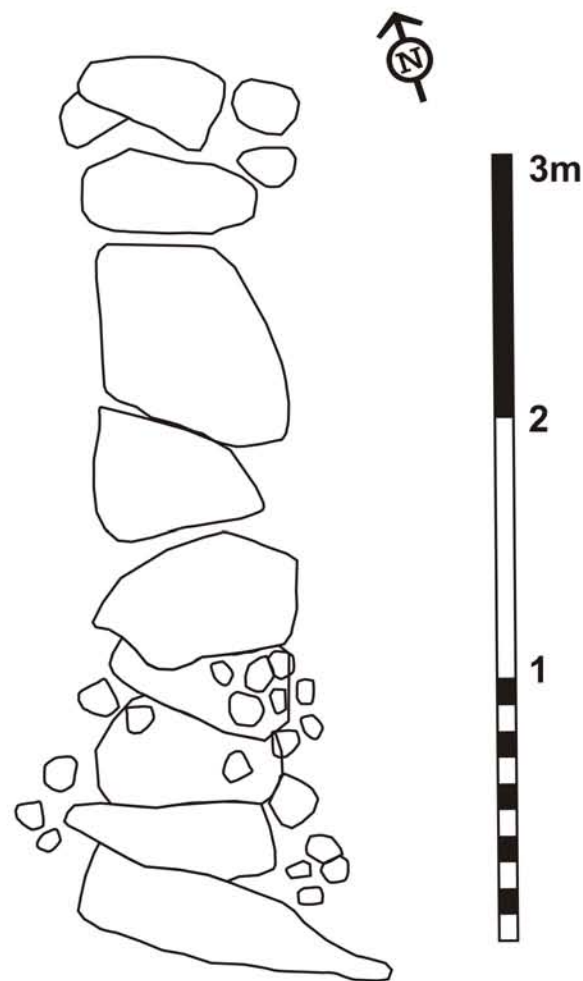
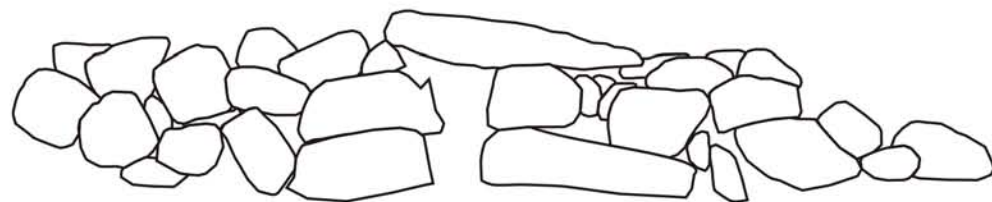
Stórar hellur sem brúa ræsið

Ræsi 4 í upphlöðnum vegi í vikinni milli Innri- og Ytri-Sandbrekkna, Hamarsfirði

Uppmælt 13.05.2008

Teikn: GZ, BZ

Framhlið ræsisins, horft í norðaustur - sniðteikning

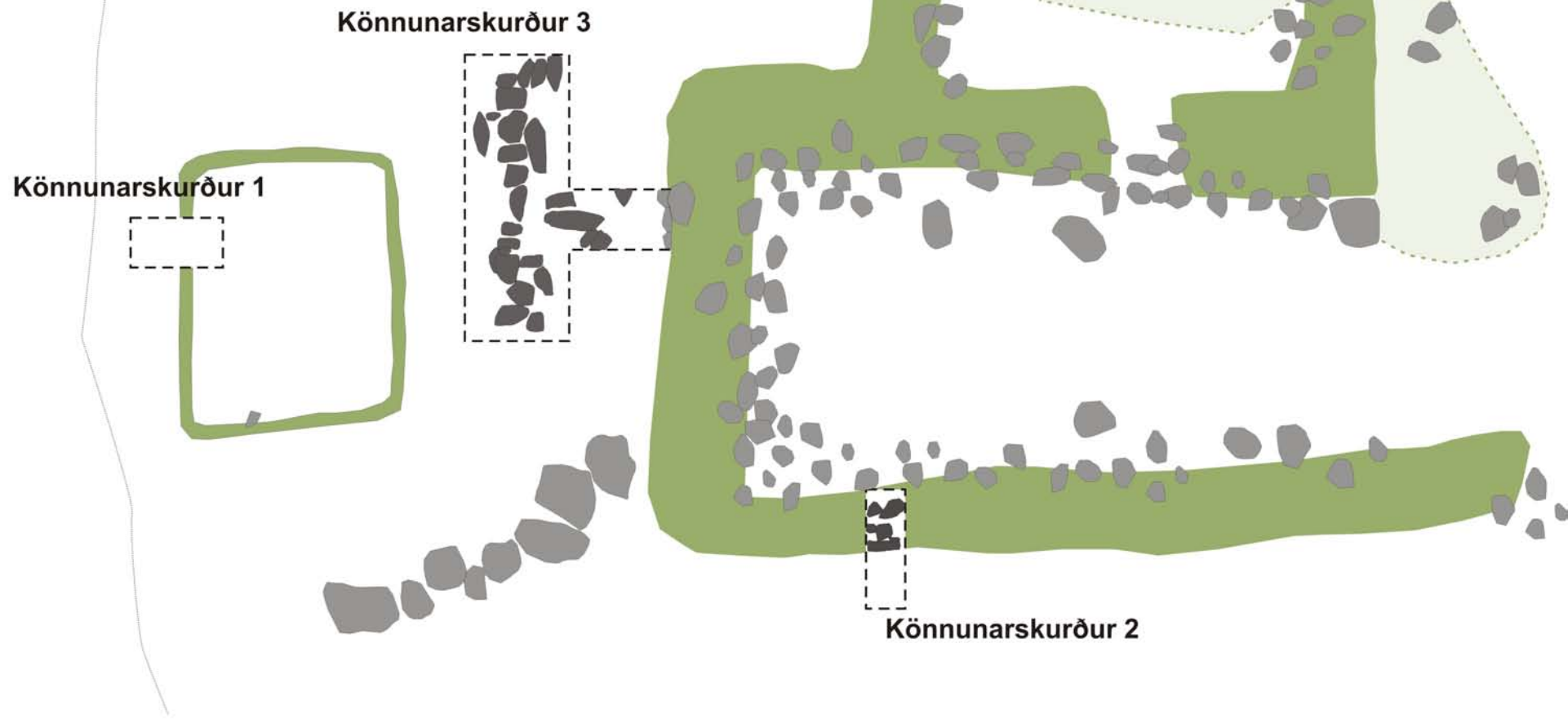

Hellur sem mynda brú yfir ræsið - planteikning

Stekkjartóft og staðsetning könnunarskurða

Yfirlitsteikning 12.05.2008

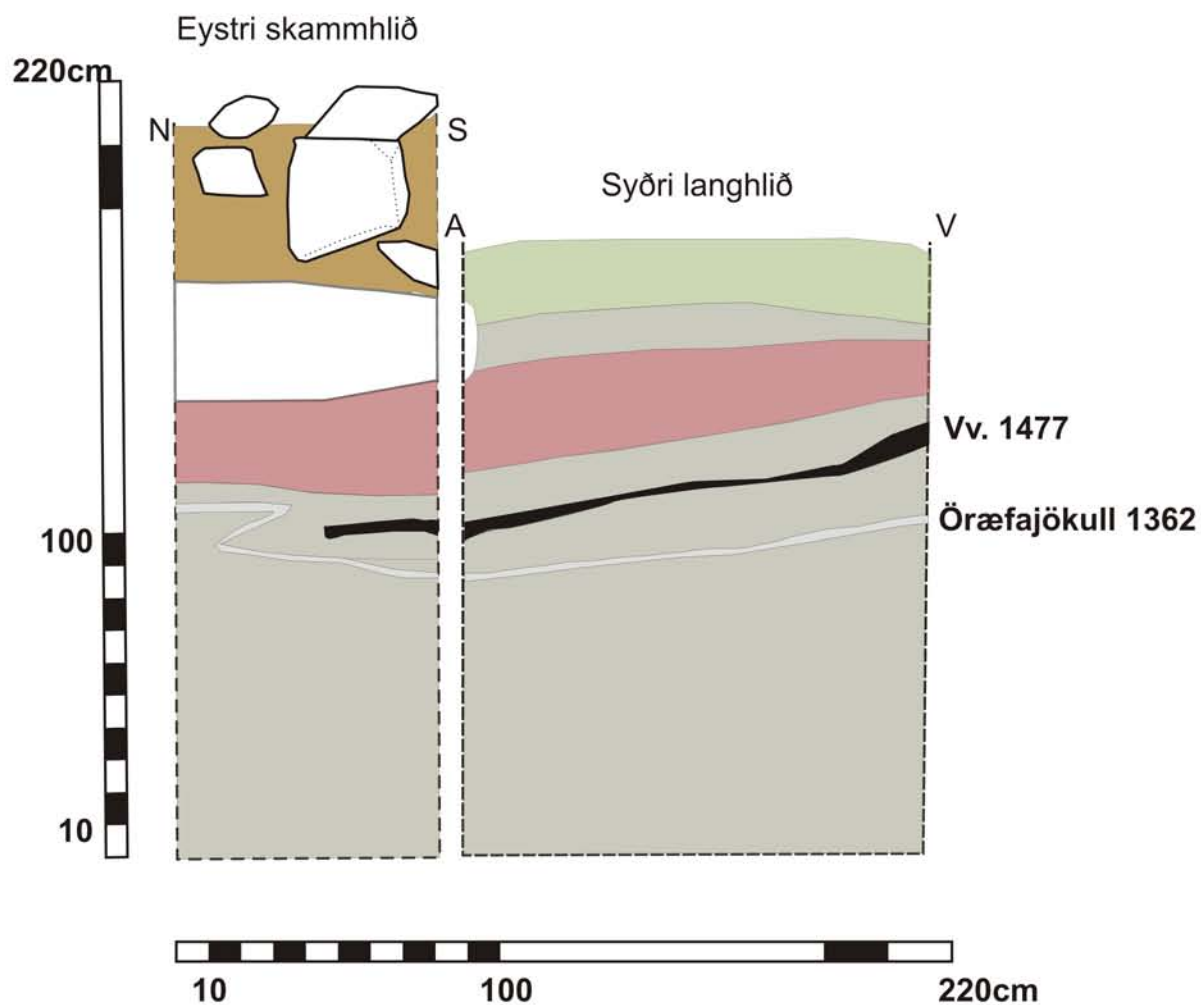
Teikn: GZ, BZ

Skurður 2 í vestur langhlið stekkjar - sniðteikning

12.05.2008

Teikn: GZ, BZ

1. Stekkjarveggurinn

4. Svört gjóska,
etv. Vv 1477

Steinar í vestari
langvegg
stekkjarins

2. Grasrót

5. Ljós gjóska,
etv. 1362

3. Rótað torflag blandað
ljósri og dökkri gjósku

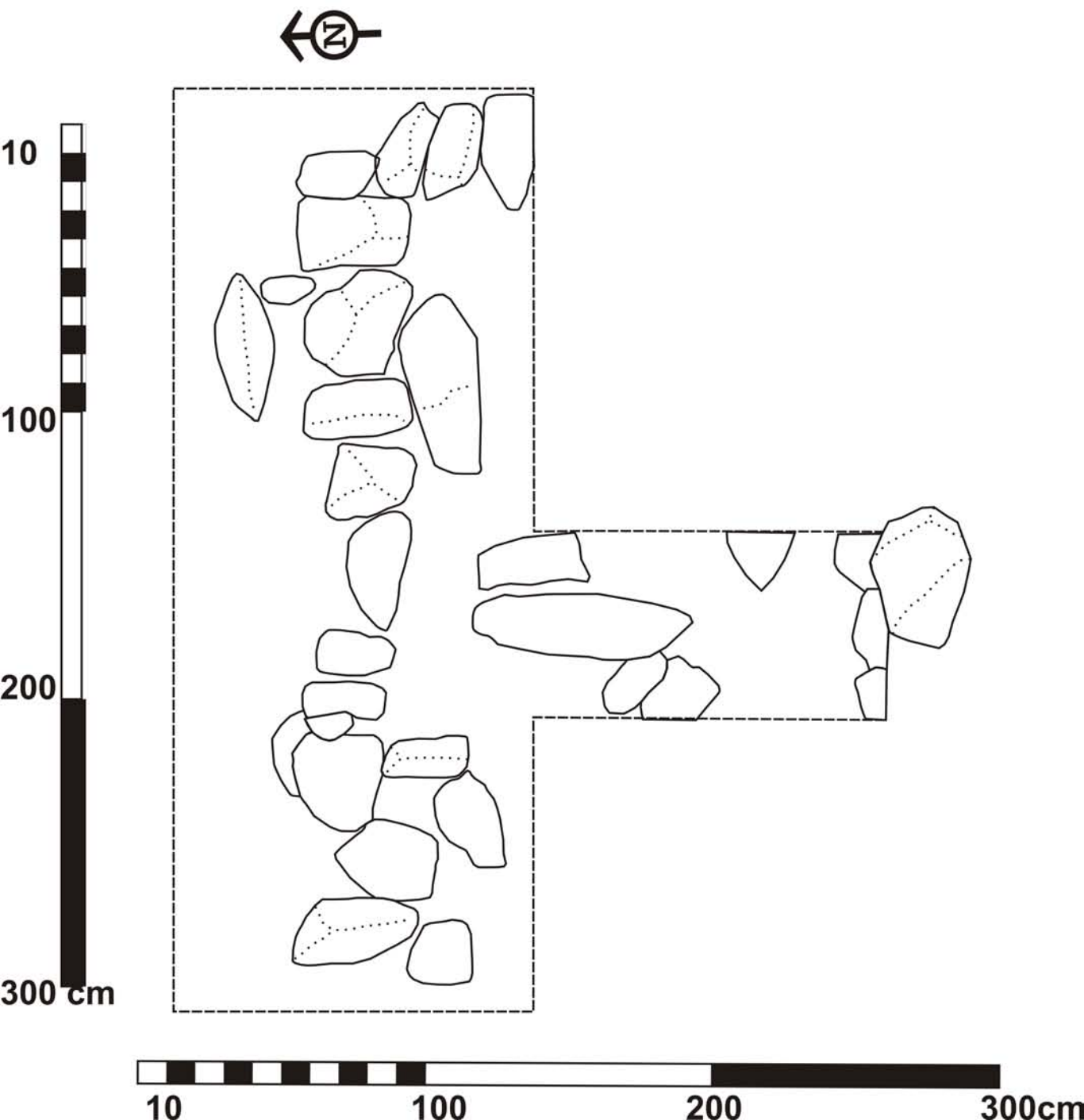
6. Óhreyfð fokmold

Skurður 3 í norðurvegg stekkjar

- planteikning

12.05.2008

Teikn: GZ, BZ

Byggðasafn Skagfirðinga
2008